

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

MERHUM DAYIM HAMDİ YAZIR

Dr. Fatma PAKSÜT

Sayın başkan ve sayın dinleyiciler;

Hepinizi en derin saygılarla selamlarım. Merhum dayım Hamdi Yazır için düzenlenen bu sempozyumda ilk konuşmayı aileden bir kimsenin yapmasını isteyen tertip heyetine de, özellikle teşekkür ederim. Ailenin en yaşlı üyesi olarak bu seçkin topluluğa hitap etmeyi bir şeref sayıyor ve bundan büyük mutluluk duyuyorum.

Daha sonra konuşacak olan bilginler, Hamdi Yazır'ın eserlerini değişik açılardan ele alarak görüşlerine, felsefesine açıklık kazandıracak, onun daha yakından tanınmasını sağlayacaklardır.

Ben yalnız özel hayatı üzerinde duracağım. Başkalarının pek bilmeyeceği yanlarını anlatmaya çalışacağım. Yaşayışından, aile ilişkilerinden, hoşlandığı şeylerden söz edeceğim. Bunu yaparken de, kardeşi olan annemden, arkadaşı olan babamdan duyduklarına, çocukluk ve gençlik anılarıma dayanacağım.

Çocukluk Dönemi

Hamdi Yazır 1878 yılında Elmalı'da dünyaya gelir. Babası, Gölhisar'ın Yazır Köyü'nde doğup Aydın medreselerinde okuduktan sonra Elmalı'ya yerleşmiş olan Numan Efendi'dir. Annesi de, Elmalı hocalarından Sarılarlı Mehmet Efendi'nin kızı Fatma Hanım'dır. Yetişmesinde annesinin, âlim babası kadar, belki daha da etkili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü bu ana, uzun sürecek bir evlat özlemini göze almış; Elmalı'dan İstanbul'a gidişine karşı çıkmamıştır. Gerek ilk gidişinde, gerekse sonraki sıra dönüşlerinde, bu ananın ağlayıp sızlandığını gören olmamıştır. Bu ana, çok sevdiği oğlunu "Seni ilim yoluna gönderiyorum; şükürler olsun Allah'a, ne mutlu bana" diyerek uğurlamıştır. Bu ana, ayrılık saatinde duyduğu acıyı bastırabilen, gözyaşlarını tutabilen müstesna bir kadındır; aklını duygularına egemen kılan üstün bir insandır.

Yolcusu gittikten sonra odasında yalnız kalınca, gözyaşları boşanmış olabilir. O da elbet bir anadır, onun da bir yüreği vardır. Yalnız o, anaların çok güçlüğe göğüs germesi, çok şeye katlanması gerektiğine inanmaktadır.

Zaman zaman çevresinde olanlara söylediği "Efendi hanımı olmak kolay olsa da, efendi anası olmak kolay değildir" sözü, bu inancının delilidir.

Hamdi Yazır'ı İstanbul'a dayısı Mustafa Sırla getirmiştir. İstanbul'da okuyan yeğenini de yanına almak isteyen Mustafa Efendi, silaya geldiğinde, bu isteğini ablasına bildirir. Eğer izin verilirse, hem o gurbette yalnız kalmayacak, hem yeğeni kendisine yakışır bir tahsil imkânı bulacaktır.

Gerçekten Hamdi Yazır, çok üstün yeteneklerle yaratılmış bir insandır. Kıvrak zekâsı, işlek muhakemesi, daha çocukken belli olur. Her alanda arkadaşlarını aştığı görülür. Çok okuması, çabuk öğrenmesiyle olduğu kadar, öğrenme arzusunun sınırsız oluşu ile de herkesi hayrete düşürür. İlgilenmediği konu, ilgisini çekmeyen şey yok gibidir. Herşeyin aslını aramak, herşeyin en iyisinin nasıl olacağını düşünmek, daha iyisini yapmaya çalışmak en büyük zevkidir.

Komşu teyzelere nakış modelleri çizmek, dantel örneği çıkarmak, kız kardeşine elbise dikmek, mühür kazmak gibi akla gelmeyecek şeyleri yapmak kadar, bazı şeyleri hiç beklenmedik zamanda yapmakla da, yakınlarını şaşırtır.

Nitekim bir gece oğlunu yatağında görmeyen annesi, onu alt kattaki odada, bir mumun ışığında hafızlığa çalışırken bulur. Herkesten habersiz başladığı bu işi, hemen hemen yarılamış durumdadır. Büyük bir gayretle çalışarak sanıldığından kısa bir sürede sonuca ulaşır.

Bu güzel sesli küçük hafız, okulunun da en başarılı öğrencisidir. Hocaların en çok sevdiği o, ilerisi için en çok ümitli olduğu odur.

Dayısının onu İstanbul'a götürmek istemesi üzerine, Numan Efendi'yi bir düşünce alır. Çünkü oğlundan ayrılmak zor, ama önünü kapamanın, ilerlemesine fırsat vermemenin vebalini yüklenmek de zordur. Bir süre tereddüt edilirse de, sonunda nâçar, gidişe karar verilir.

O zamanlar bugünkü ulaşım imkânları yoktur. Elmalı-İstanbul yolculuğu, Finike ve Antalya'dan vapura binilerek deniz yoluyla yapılır. Elmalı-Finike yolu bile, hayvanla ancak iki günde alınır. Ama yolun uzunluğu, yolculuğun zorluğu, genç Hamdi Yazır'ın umurunda değildir. O İstanbul'da çok değerli hocalar bulacağını, çok şey öğreneceğini düşünerek sevinmektedir. Bir rüyada yaşıyor gibidir. Bu hava içinde, doğup büyüdüğü yerlerden, sevdiklerinden ayrılmanın zorluğunu pek anlayamaz. Ayrılık saatinin acısını, kendisini uğurlayanlar kadar duymaz.

Dayısıyla çıktığı yolculukta hep yeni şeylerle, yeni insanlarla karşılaşmak, varlığını bildiği fakat hiç görmediği şeyleri görmek, önceleri Hamdi Yazır'ı çok memnun ederse de, yolculuğun son kısmı hayli tatsız

olur. Çanakkale'yi geçtikten sonra vapurları fırtınaya tutulur. Kadınlar ağlaşır, çocuklar bağırır. Fırtına bazen yavaşlar, bazen hızlanır fakat dinmek bilmez. Oysa fırtına sanılan şey, 1894'deki İstanbul zelzelesinin denize yansımalarıdır.

Uzun bir yolculuk yapmış, korkulu saatler yaşamış olan Hamdi Yazır, düşündüğü gibi bir İstanbul yerine zelzeleden perişan olmuş bir İstanbul'la karşılaşınca, hayal kırıklığına uğrar ve bir bezginlik duyar. Fakat bu duygu çabuk yenilir, Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleşilip normal hayata geçilir.

Öğrenim Yılları

Hamdi Yazır, dayısıyla beraber olmaktan, gördüğü sevgi ve ilgiden çok memnundur. Fakat dayısının hocasından okumaya hiç niyeti yoktur. Düşüncesi, birçok hocayı dinleyip beğendiği hocaya öğrenci olmaktır. Bu düşüncesini anlayışla karşılayan dayısı ile, medrese medrese, hoca hoca gezer; sonunda Kayserili Hamdi Fendi Hoca'yı seçer.

Okumak için Kayseri'den gelen, ablası ile eniştesi ile yaşayan babam da aynı hocanın derslerine devam etmektedir. Eniştesinin evi, hocanın evinin yanındadır. Enişte ile hoca, hem komşu hem hemşeri olarak sık sık görüşmektedir.

Birgün derste, hocanın ortaya attığı soruya Hamdi Yazır cevap verir. İkinci soruya cevap, yine ondan gelir. Sonra sorudan soruya geçilir; hoca ile yeni öğrenci arasında bir konuşma gelişir. Yavaş yavaş sınıf düzeyinin üstüne çıkıldığı için, öğrencilerin çoğu bu konuşmayı izlemekte, anlamakta güçlük çeker; sınıf şaşkınlıktan şaşkınlığa düşer.

Bu yetenekli öğrenciye hayranlık duyan babam, dersten sonra bir süre arkadaşlarıyla konuşur. Ama onların da fazla bir şey bildiği yoktur. Söyledikleri kısaca şudur: Adı Hamdi memleketi Elmalı olan bu öğrenci, Küçük Ayasofya Medresesi'nde dayısının yanında kahyor. Onu derse getiren dayısı, dersten sonra hemen alıp gidiyor; kimsenin onunla konuşmasına, arkadaş olmasına fırsat vermiyor; görüşmek için odasına gidenleri de kovuyor.

Bu bilgiyi alacağım derken eve gitmekte geciken babamı, eniştesi biraz telaşla, ne var, neden üzgünsün? soruları ile karşılar. Sınıfta geçenleri, gecikmesinin nedenini anlatan babam, sözünü şöyle tamamlar: Küçük bir öğrenci hocaya çatır çatır cevap verirken, biz koca koca adamlar şaşkın şaşkın bakarsak, üzülmemek mümkün mü? Ne kadar bilgisiz olduğumu görüyor, kendimden utanıyorum.

Eniştesi bu defa gülmeye başlar. Babamın son sözlerine "Aman oğlum o kadar üzülme. Çünkü o Elmalı öğrenci yalnız seni şaşırtmamış hoca da hayret içinde. Son günlerde, onu dilinden düşürmüyor; yerimi ancak bu öğrenci tutabilir diyor" şeklinde karşılar.

Eniştesinin bu sözleri üzerine babamın üzüntüsü biraz azalsa da, o çok beğendiği öğrenci ile arkadaşlık kurmak arzusu daha da artar. Sonunda, dayısı tarafından kovulmayı göze alarak, bir tatil sabahı gider onun kapısını çalar. Kapıyı açan dayısı, ziyaretçiye ne istediğini sorar. Biraz çekinilerek verilen "Hamdi Efendi ile görüşeceğim" cevabı üzerine, onu baştan aşağı bir süzer; sonra arkasına dönüp yeğenine, "Hamdi, bak oğlum, arkadaşın gelmiş, seninle görüşecek" der. Daha sonra da, onları başbaşa bırakıp gider.

İşte o sabah başlayan arkadaşlık, gün geçtikçe güçlenir; örnek bir dostluk şeklini alır. artık dersler beraber, çalışmalar beraberdir. Bu beraberlikten çok memnun olan birisi de, Mustafa Efendi'dir. Çünkü tahsilini bitirip Elmalı'ya döndüğü zaman yeğeni yalnız kalmayacaktır, gerektiğinde arkadaşı ona yardımcı olacaktır.

Aradan zaman geçer. Babamın ablası vefat eder; Mustafa Efendi Elmalı'ya döner. Küçük bir kızla yalnız eniştesinin yeniden evlenmesi sözkonusu olunca da, babam medreseye arkadaşının yanına geçer. Yalnız eniştesinin iznini almakla, bunun en doğru hareket olacağına onu inandırmakta hayli zorluk çeker.

Böylece arkadaşlıkları, varı, yoğu, acısı, tatlısıyla ortak bir hayata dönüşür ve onlar bu ortak hayatı, üstüne hiç gölge düşürmeden, tahsilleri sona erinceye kadar sürdürür.

Medrese tahsilinde icazet önemli bir aşamadır. Lisans diploması diyebileceğimiz icazeti alan insan, daha ileri gitmek isterse, ya dersiamlık (ders hocalığı-profesörlük) yolunu tutacak ya hukuka yönelecektir. Ama Hamdi Yazır, ne birinden ne de ötekinden vazgeçebilir. Verdiği çok başarılı bir sınavla 1906-yılında Beyazıt Dersiamı olur; ardından da Mekteb-i Nüvabı (Hukuk Fakültesi) birincilikle bitirerek bir altın madalya ve beratla ödüllendirilir. Bu başarının tarihi, babasının bir mektubundan anlaşıldığına göre 1907'dir.

Babası bu mektupta başarısından dolayı oğlunu kutluyor, çok memnun olduğunu belirtiyor; sonra ayrılık acısından, bu ayrılığa dört ay daha katlanmak zorunda olduğundan yakınıyor. Şu var ki bu mektup, yalnız bir kutlama yazısı, bir sevgi ve sevinç ifadesi değildir. Oğlunun kazandığı üstün kişiliğe, edindiği büyük bilgiye bir babanın duyduğu saygının da ifadesidir. Numan Efendi oğluna şöyle demektedir:

Taraf-ı zî-şereflerine

Oğlum Hafız Hamdi Efendi

Elem-i intizarı ile müteallim durmakta olduğum mektubunu evvelce ve üç Kit'a gazeteyi bu kerre alarak derunum bir nebze kesb-i sükûnet eyledi.

Çünkü dünyada mufârakattan daha ziyade birşeyden müteneffir olmadığımndan hemen yola düşüvermeyi cana minnet bilirim. Şimdi evvel baharı feryad edip çağırırmaktayım. Cenab-ı Hüda izzücel hazretleri bizim ve kâffe-i mü'mininin meram ve mekasidini ahsen suretle ihsan buyursun.

Hele memuriyet-i cedidenizle madalya şerefınızı tebrik ve her hususta muvaffakiyetinizi Cenab-ı vâhibül âmal hazretlerinden niyaz ederim. Dayım Efendi valide ve hemşire ve biraderin ve sair mensubatımız bissihha velâfiye bâdet tebrik gözlerinden ve ellerinden öperler. Tahrir-i esâmileri mucib-i itnab bulunan vatandaş ve ehibbanız da selâm ve tebrik ederler. Hezar sadhezar şükûrlar ederik ki rabbim bu abd-i âcizine bu günleri ve şerefleri gösterdi. Atımız daha güzel olacağına ümitvarım. Yalnız avnibâri ile tarîk-i istikameti tâkible istifaza-yı eltâf-ı ilahiyeye muntazır olalım. İnşallah yakın vakitte hayretfza terakkiyata nâil olursunuz nur-u didem.

Elhayr ma ahtârehullah müfadinca te'hirimizde hayr-ı kesir zuhur edecek ise de şu kadar ki arz olunduğu üzere dört mahtan ibaret olan evvel baharı bulup yola çıkmak gönlüme bat-ı giran geliyor. Yalnız te'hir kelimesinin âhiri hayr olduğundan müteselli olmaktayım. Ve ma indallahi hayrûn ve ebka beşareti ile kesb-i sÛrur ederek hayır duaya devam ve hatim kelim eylerim oğlum Efendi. 19 Şevval 325.

1908 yılı, Numan Efendi'nin eşi, kızı ve küçük oğlu ile İstanbul'a geldiği, özlemlerin sona erdiği yıldır. 1908 yılı aynı zamanda hürriyetin ilân edildiği, Hamdi Yazır'ın Antalya Mebusu (milletvekili) seçildiği yıldır. Bu yılın yaz sonunda Hamdi Yazır kız kardeşini arkadaşı ile evlendirir; altı ay sonra da arkadaşının ölen ablasının kızıyla evlenir. Bu evlilik kararı iki arkadaş tarafından bir yıl önce verilmiş; kız babalarına sadece kararı uygulamak düşmüştür. Evlilik kararına yol açan da, birbirlerinin çok yakınları ile evlenince, ayrılmak zorunda kalmayacakları; eşleri ve çocukları ile büyük bir evde beraber yaşayacakları düşüncesidir. Gerçi bu düşünce tam olarak gerçekleşmemiştir. Ama plânladıkları şeyi, büyük ölçüde uyguladıkları rahatça söylenebilir.

Bilindiği gibi, medresede öğretim Arapça'ya dayanır. İstanbul'da okuyan bir Arap öğrencinin dayımı Arap sanarak bir gün babama "Hamdi Efendi Türkçe'y ne güzel öğrenmiş" demesi gösteriyor ki, onun Arapça'sı sınıf düzeyinin çok üstündedir. Fakat o, ilim dili Arapça ile yetinmeyerek, şiir dili kabul edilen Farsça'yı da öğrenmiştir.

Sanat aşkı, ilim aşkı kadar büyük olan dayım, İstanbul'un meşhur hafızlarını dinledikten sonra, bir süre müzikle ilgilenmeyi zorunlu görür. Çünkü Kur'an'ı ahenkle okumak ve çeşitli makamlar arasındaki farkı, bu farkın nereden kaynaklandığını bilmek gerektiğini anlamıştır.

Şu da var ki, bir yazının harfleri arasındaki ahenk, biraraya gelmiş harflerin bütününden doğan ahenk, dayım için bir sesteki ahenk kadar, belki daha da önemlidir. Devrin tanınmış hattatlarından Arif Efendi'den bir süre hat dersi alır. Bu sanatta istediği düzeye ulaşabilmek için, çok çalışır, çok uğraşır.

Uzun tahsil hayatı boyunca, zorunlu dersleri dışında çok okuyan, çok şey öğrenen dayım, bu dönemin sonunda, biraz da Batı'ya yönelmenin, Fransızca öğrenmenin yararlı olacağı kanısına varır. O zaman başladığı çalışmalarını, mebus (milletvekili) seçildikten sonra yoğunlaştırır; birkaç ay içinde, okuduğunu anlayacak, istediği metni Türkçe'ye çevirecek bir düzeye ulaşır.

Mebusluğu Dayımın mebusluğu, benim henüz dünyaya gelmediğim yıllarla dünyadan habersiz olduğum yıllara rastlar. O birbirini izleyen siyasî olayların içinde yaşamadığım gibi, daha sonra kendisi ve babam o yıllar hakkında fazla birşey söylemedikleri için, ayrıntıya girecek durumda değilim. Yalnız, dayımın vefatından çok sonra bir aile yakınından duymuş olduğum "Antalya Mebusu Hamdi Efendi, Meşrutiyet Meclisi'nin çok dikkat çekici bir simasıdır. Meclis çalışmalarında, özellikle 1876 Anayasası üzerindeki değişiklikte etkisi büyük olmuştur. Hazırladığı mazbata, derin bilgisini, kapsamlı siyasî görüşünü yansıtır niteliktedir" sözünü aktarmakla yetineceğim.

Sekiz-on yıl kadar oluyor. İki ayrı gazetede Sultan Hamid'in tahttan nasıl indirildiği anlatılırken dayımın adının geçtiğini gördüm. Fetva Emmini'nden gerekli fetvayı almaya çalışanların, fetvanın verilmesi için ısrar edenlerin arasında bulunduğu belirtiliyor. Suçlar gibi bir edâ ile fetvayı onun yazdığı ileri sürülüyordu. Bunun üzerine, o dönemi az-çok bilen, dayımı da tanıyan kimselerle konuştum. Böyle suçlamaların eskiden de yapıldığını, onlara karşı çıkanların da bulunduğunu öğrendim. İşte bu sonuncular "Hamdi Efendi fetvayı bildiği gibi değil, arkadaşları ve Fetva Emmini ile yapılan konuşmalara göre yazmıştır. O günün şartları bilinmeden, fetva isteyenleri, vermek zorunda kalanı, o fetvayı imzalayan Şeyhülislâm'ı suçlamak haksızlık olacağı gibi, Meclis üyelerini suçlamak da insafsızlıktır. Çünkü Meclis padişahı tahttan indirmemiş; bir oldu bittiye boyun eğmiştir. Kararın gönül rızası ile verildiği sanılmamalıdır. Meclis günlerce baskı altında kalmış; Harekat Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, Meclis Başkanı'na "Asker galeyan halindedir. Bir an önce karar verilip, kararın bildirilmesi yolunda telgraf çekmiştir. Karar günü, mebusan ve âyanın (milletvekilleri ve senatörler) ortak toplantısına başkanlık eden Âyan Reisi'nin yanında Talât Paşa yer almıştır.

Ayağa kalkarak kararı kabul ettiklerini bildiren üyeler içinde, Sultan Hamid'i istemeyenler, 31 Mart hareketinde onun rolünün olduğuna inananlar vardır. Ama bunların yanında, kulaktan kulağa fısıldanan "Tahttan vazgeçmezse öldürülecek" tehdidinin etkisinde kalanlar, tahttan indirerek Padişahı ölümden kurtarmak isteyenler de vardır. Ayrıca baskıdan yılanların, kabul etmeyecek olursa başına gelecek olanları düşünenlerin sayısı da pek az değildir. Hepsinden sonra da, Meşrutiyet düzeninin devamını sağlamak için, Meclisin kapatılmasını önlemek için, memleketi büsbütün kargaşaya atmamak için kabul edenlerin bulunduğu düşünülmelidir" denmektedirler.

Hocalığı Benim aklımın ermeye başladığı yıllar, dayımın hocalık yıllarıdır. Zaten onun asıl mesleği, isteyerek yaptığı işi, hocalıktır. Hürriyet ilân edilince, Antalya halkı onu mebus seçip mazbatasını göndermiş; dayım mebusluğundan ancak o zaman haberdar olmuştur. Halkın arzusuna, gösterilen güvene karşı duramamış; kendisine verilen görevi, en iyi şekilde yapmaya çalışmış; ama politikada kalmayı düşünmemiştir. O, okumayı öğrenmeyi sevdiği kadar, okutmayı, öğretmeyi de sevmekte, ders vermekten, öğrencinin öğrendiğini görmekten mutluluk duymaktadır. O kadar ki, "Allah onu hocalık için yaratmış" dense yeridir.

Öğretim hayatına dersiamlıkla girmiş olan dayım, Vaizler Medresesinde Fıkıh Usulü, Mekteb-i Nüvab ile Mekteb-i Küzat'da (Hukuk Fakültesi) İslâm Hukuku, Mekteb-i Mülkiye'de Mantık okutur. Bu arada Huzur Dersleri'ne de muhatap olarak katılır. Huzur dersleri, bir âlimin Kur'ân ayetlerini açıklayarak diğerlerinin sorular sorarak katıldığı derslerdir. Bu dersler Ramazan aylarında verilir. Padişah konuşmaları dinleyerek bilgi edinir.

Dayımın hocalık dışında aldığı görevlere, yaptığı işlere gelince; ilk gençliğinde Şyhülislâmlik mektubün kaleminde görevlidir (yazı işleri müdürlüğü). Hürriyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın (partisinin) politik tutumundan uzak kalmakla beraber, meşrutiyet idaresinin yararlarını, dine uygunluğunu anlatmak için oluşan heyette bir süre çalışmıştır.

Meşrutiyet'in ilk yıllarında Beyan'ül Hak (Hakkın Sesi) Sebil'ü'r-Reşat (Aydınlık Yol) dergilerinde yazılar yayınlanır.

Sultan Reşat'ın son yıllarında, Ağustos 1918'de, Şyhülislâm'lık teşkilâtı içinde kurulan Dar'ül-Hikmet'il İslâmiye'ye, önce üye sonra başkan olur. Dar'ül Hikmet'il İslâmiye, bir İslâm Akademisi niteliğindedir. Kuruluşunda güdülen amaç, dinî soruların çözümü, İslâm'a yapılan saldırıların dinî bakımdan karşılanmasıdır.

1919 yılında, arzusu ve idaresi dışında gelişen olaylar yüzünden, dayım bazı derslerini bırakmak zorunda kalırsa da, uzman din adamı yetiştirmek için kurulmuş olan Medresetü'l Mütahassisin'deki mantık derslerini ve Dar'ül-Hikmet'il İslâmiye'deki görevini bir zaman daha sürdürür.

1919 yılına girildiğinde dayım, kitaplarıyla, öğrencileriyle haşır-neşir olan bir hoca, memleketin içinde bulunduğu durumdan acı duyan bir vatandaştır. Fakat çok geçmez, kendisini politik hayatın ortasında bulur.

Bilindiği gibi, Meşrutiyet dönemi iki partinin, İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çekişmeleriyle geçer. Partilerden biri iktidara gelince, öteki partinin ileri gelenleri baskı altında tutulur. Çoğu, memlekette kaçmak zorunda kalır veya sürülür. Bu partiler içerisinde, dayımın tanıdıkları, dostları vardır. O dostlarından vazgeçmez; ama partileriyle özel bir ilişki kurmaz. Tarafsız davranmaya politika dışı kalmaya özen gösterir. Nitekim İttihatçıların iktidarda olduğu 1. Cihan Harbi yıllarında, İtilafçı olanlar Sinop'ta ve Bilecik'te sürgün hayatı yaşarken, o İstanbul'da derslerini okutur; kendi alanındaki çalışmalarını sürdürür.

Nâzırlık, Harp yenilgi ile sonuçlanınca, İttihat ve Terakki yöneticileri memleketi koyup gider. Bu defa sürgündeki İtilafçılar İstanbul'a döner. Ardı ardına kısa ömürlü hükümetler kurulur. Bir süre sonra yeniden Sadrazamlığa (Başbakanlık) gelenler olur. Bu arada, I. Damat Ferit Paşa Hükümeti oluşurken, dayıma da Evkaf Nazırlığı (Vakıflar Bakanlığı) teklif edilir. Politikaya girmek istemeyen dayım, bu teklifi kesinlikle reddeder. Eder ama, yine de kurtulamaz. Bir sabah evinin önüne bir otomobil gelir durur. İçinden bir yaverin indiği görülür ve reddetmiş olduğu Nazırlık, bu defa Padişahın yazılı emri olarak kendisine tebliğ olunur.

İstesin veya istemesin, mademki nazırlık üzerinde kalmıştır, kendisine düşen, canla başla çalışmaktır. İşte o da bu yolu tutar; Vakıfların Mütavelli Heyetleri ile Bakanlık ilişkilerini düzenlemeye önem verir, özen gösterir. Bu arada ilgililerin yararlanması düşüncesiyle İrşad'ül Ahlâf Fi Ahkâm'il Evkaf (Vakıf Hükümlerini Aydınlatıcı Bilgiler) ismini taşıyan ve geniş ölçüde Mülkiye Mektebi'nde okuttuğu derslerden oluşan eserini bastırır.¹

Fakat onun asıl sıkıntısı memleketin genel durumundan kaynaklanmaktadır. Mütareke çok önce imzalanmış; fakat barış yapılamamıştır. Galip devletlerin mütarekenin bir maddesini kendilerine göre yorumlayıp memleket topraklarını yer yer işgale kalkması, herkeste büyük bir üzüntü ve korku yaratır.

1919 yılı başlarında, Mustafa Kemal Paşa Ordu Müfettişi ünvanı ile ve oldukça geniş yetkiler verilerek, Doğu'ya tayin edilir. Yunan Hü-

kümeti, Müttefiklerin teşviki ve hoşgörüsü ile, İzmir'e asker çıkarır. 19 Mayıs günü Samsun'a varan Paşa, hemen bölge kumandanları ile ilişki kurar. Bu kumandanların, çevrede görevli memurların, halktan ileri gelenlerin yardımı ile milli bir güç oluşur.

Bu durumdan kuşkulanan İngilizlerin başvurusu sonucu Paşa geri çağrılırsa da, askerlikten istifa ederek yoluna devam eder. Amasya Beyanamesi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi birbirini izler. Öte yandan galip devletler Doğu'daki hareketlere son verilmesi, Mustafa Kemal'in yakalanıp cezalandırılması konusundaki baskılarını büsbütün artırır. Sadrazam Ferit Paşa istifa etmek zorunda kalır.

Bu istifa ile nazırlığı noktalanmış olan dayım, çok geçmez Osmanlı Âyan Meclisi'ne üye seçilir. Elli kişiden oluşan Meclise kaydı hayat şartıyla üye olunursa da, bu görevde kaldığı süre üç yılı bile bulmaz. Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekildikten sonra, kendisinin Âyan azalığı sözkonusu olamaz.

1919 ile 1922 sonbaharları arasında, hükümetler gelir, hükümetler gider. Arada Sevr Antlaşması imzalanırsa da, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmış olan Meclis'in kurmuş olduğu Hükümet, bu antlaşmayı tanımaz. İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasındaki gerginliğin silahlı çatışmaya vardığı da görülür. Ama ne de olsa, zaman hızla akıp gider, 9 Eylül 1922'de Türk ordusu İzmir'e girer.

İstanbul Hükümetleri'nde görev almış kimseler, korkuya düşüp memleketi terkeder. Padişah bile, bir İngiliz gemisiyle Malta'ya kaçar. İstanbul'da kalan, galiba yalnız dayımdır. Bir kere memleketini terketmek, aklının alacağı şey değildir; ayrıca suçlu olmadığı kanısındadır. İstenecek olursa, hareketlerinin hesabını vermeye hazırdır.

Tutuklanma, Aklanma Bir kış günü öğleden sonra, orta yaşlı bir adam Fatih'teki evin kapısını çalar. "Hamdi Efendi ile görüşmek istiyorum, evdeler mi?" diye sorar. Evde olduğunu anlayınca bir düdük öttürür. Köşebaşında gizlenmiş olan iki polis de çıkar gelir. Hep beraber orta kattaki salonda çalışmakta olan dayımın yanına girerler. Kitapları kağıtları altüst eder; anlamadıkları kağıtları bir torbaya doldurur, dayımı da alıp giderler. Bir gece Emniyet Müdürlüğü'nde kalan dayım, ertesi gece polis gözetiminde Ankara yolundadır.

Bu olay, büyüğü küçüğü ile, bütün aileyi perişan etti. İşin kötü yanı, haber almak imkânsızlığı idi. Günler çaresizlik içinde geçti. Bir sabah Tanin gazetesinde bir haber başlığı görüldü: "Yadigârların muhakemesine başlandı." O sıralarda, başka gazetelerde de bu yargılamayla ilgili kısa

haberler yer aldı. Bunlar, bir sağlık haberi sayıldı; bir çeşit sevinç nedeni oldu. Daha sonra, dosttan dosta aktarılmak suretiyle, ayrıntılı haberler gelmeye başladı. Kaygıların yerini ümitli bir bekleyiş aldı. Çok şükür, bu ümit de boşa çıkmadı, açılan dava, aklanmayla sonuçlandı.

Dayımın tutuklanıp götürülmesi, yargılanıp dönmesi, 40 gün kadar sürmüştü. Kış artık geride kalmış, bahara girilmişti. Aile büyükleri dayımı Pendik'te karşıladı. Akrabalarla yakın dostlar koşup gelmiş, evi doldurmuştu. Kucaklaşıldı, ağlaşıldı; yenildi, içildi. Büyüklerin gözünün içi gülüyor, çocuklar bir bayram havası yaşıyordu. Bu durum birkaç gün daha sürdü; sonra eski düzene girildi.

Sarıyorum 10-15 gün sonra idi. Küçük dayımın masasının üzerinde bir yazı tomanı gördüm. Alıp bakınca, dayımın savunması olduğunu anladım. O avukat tutmamış, savunmasını kendisi yapmıştı. Yazı, tabiatıyla ilgimi çekti; okumaya başladım. Dayım sözlerine "Reis beyefendi, şu karşınızdaki maznun sandalyesinde oturmakla dilhun olan ben Elmalılı Mehmet Hamdi diye başlıyor; sonra Tefsirinin, Metalib ve Mezahib adlı eserinin önsözünde olduğu gibi, babasını, büyükbabalarını anıyor; nerelerde neler okuduğunu, hangi görevlerde bulunduğunu söylüyor sonra asıl savunmasına geçiyordu.

Bu savunmanın hukukî dayanaklarını, bulunduğum yaşta anlamama, elbette imkân yoktu. Ama yazıyı bütünüyle okuyabilseydim, yine de çok şey öğrenirdim. Yazık ki yapamadım, bir iki sayfa okuyunca, ağlamaya başladım. Boğazıma sanki birşey tıkandı; nefesim kesildi. Elimde tuttuğum kağıtlar, parmaklarımı yakıyor gibime geldi. Onları masanın üzerine koydum; kendimi odadan dışarı attım. O günden sonra da ne ben dayılarıma bu savunmadan söz ettim, ne onlardan bu konuda birşey işittim.

Dayımın yargılanması ve mahkemenin kararı hakkında bütün bildiklerim, o günlerde büyükler arasında geçen konuşmalardan öğrendiklerimle, daha sonra bazı kimselerin bana söylemiş olduklarıdır. Bu parça parça bilgiler bir araya toplanınca, Ankara macerası şöyle anlatılabilir:

Polis nezaretinde Ankara'ya getirilen dayım, ilk geceyi hapisanede âdi suçlular arasında geçirir. 20 yıla mahkûm bir katil dayımı görünce diğer mahkûmlara "Arkadaşlar, bu adam bizlere hiç benzemiyor; nasılsa aramıza düşmüş; bizim misafirimiz sayılır. Ona rahatça yatabileceği bir yer bulmalıyız" diyerek harekete geçer. Mahkûmların kimi battaniyesini, kimi yastığını verir. Elbirliği ile dayım için bir yer, bulunduğu şartlara göre rahat sayılabilecek bir yatak hazırlanır.

Tanınmış hukukçu Ali Himmet Berki, o sırada Ankara kadısıdır (hukuk hakimi). Eski arkadaşı olan dayımın hapiste olduğunu duyunca, hemen evinden bir yatak gönderir; başka bir ihtiyacı olup olmadığını sorudur. Çok geçmez, tutukluluk hayatı görelî bir düzene girer; birkaç gün sonra da yargılama başlar.

Savcının iddianamesi görülme se de, dayımın neyle suçlandığı bellidir. Savcı, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde nazır olan bir insanın o hükümetlerin Milli Mücadele aleyhindeki davranışlarından sorumlu olduğunu düşüncesindedir. Diğer kabine üyeleriyle beraber dayım için verilmiş olan idam kararının vica hiye çevrilmesi istenmektedir.

Şu var ki, bu defa konuşan sadece savcı değildir. Dayım da, önce sorulara verdiği cevaplarla karanlıkta kalan birçok noktayı aydınlatır; sonra mantıklı ve heyecanlı savunmasıyla, kendisini dinleyenlerde suçsuz olduğu kanısını yaratır. Böylece, yargılanma aklanmayla sonuçlanır.

Karar sureti elimizde olmadığı için, mahkemenin neye dayanarak aklanma kararı verdiği belli değildir. Ama geçmiş olaylar hatırlanır, o günün şartları düşünülürse, şunların gözönünde tutulduğundan şüphe edilmemesi gerekir:

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile özel bir bağı yoktur.

Nazırlığa zorlanmıştır.

Kabine toplantısında, Doğu'da oluşmakta olan kuvvetlerin üzerine gidilmesini doğru bulmadığını belirtmiş; galip devletlerin mütareke şartlarına uymamaya başladığına (İzmir'e Yunan askeri çıkarmışlardır) dikkati çekmiş; benzer durumlarda doğuda oluşan kuvvetlerden yararlanılabileceğini söylemiştir.

Sevr Andlaşması'nı imza etmemiştir. Yalnız 1. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde bulunmuştur (4 Mart-30 Eylül 1919). Halbuki milli kuvvetler aleyhine olan davranışlar, daha çok 2. Ferit Paşa Hükümeti zamanında görülmüştür. (11 Nisan-17 Ekim 1920). 1. Hükümetin iktidarda olduğu günler, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliği ile Samsun'a çıktığı, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yapıldığı günlerdir. Paşa'nın hareketleri Hükümetçe iyi karşılanmamış olsa da, milli kuvvetler için bir zarar söz konusu değildir.

Nazırlığı sırasında Doğu'da oluşan milli kuvvetlere karşı hiçbir hareketi onaylamamış; daha sonra da kurulmuş olan TBMM Hükümetine karşı (cumhuriyet henüz ilân edilmemiştir). (Devletin adı budur) herhangi bir hareketin içinde yer almamıştır.

Ne pahasına olursa olsun, vatanından, milletinden kopamayacağını; ayrıca suçsuzluğunu bildiği için, İstanbul'da kalmıştır.

Yeni hükümetten korkmamış, ona güvenmiştir.

Adaletin yerini bulacağı, aklanacağı inancındadır.

Gerçekten de öyle olur. Yargılama sırasında oturumlar kısa aralarla yapıldığı için, davanın kısa zamanda karara bağlanması mümkün olur.

Dayım mahkemeye, önce iki süngülü arasında götürülür. Fakat sonraki günler, yanında sadece bir süngülü bulunur. Kararın okunduğu gün ise, hapisane ile mahkeme arasındaki yolu, o yalnız yürür. Tahliye edildikten birkaç gün sonra da, Ankara'da bulunan bazı eski dostları tarafından, İstanbul'a uğurlanır.

Metâlib ve Mezâhib

1922 yılında dayım yoğun bir çalışma içindeydi. Fransız filozofları Paul Janet ile Gabriel Seailles'in ortak eseri olan "Histoire de la Philosophie" (Les Doctrines et Les Ecoles) adlı felsefe tarihini Türkçeye çeviriyordu. Tutuklanması yüzünden aksayan çalışmalarına, Ankara dönüşü yeniden başlayarak, 1923 yılında çeviriyi tamamladı. Bu çeviri, Metâlib ve Mezâhib (Sorunlar ve Felsefe Okulları) adı ile, dayımın uzunca bir önsözü ve gerekli bulunduğu notlarla, 1925 yılında yayımlandı.

Tefsir

Kur'an'ın geniş kapsamlı bir tefsirinin yazılması düşünülmüş; bununla ilgili karar Meclisten geçirilmişti. 1926 yazında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Kur'an ayetlerinin tefsiri işi dayıma, meâl kısmının yazılması da şair Mehmet Akif Ersoy'a verildi. Mehmet Akif Bey, yazdıklarını Mısır'dan dayıma gönderiyor; o da buna tefsirini ekliyordu. Fakat bu durum pek uzun sürmedi, ünlü şair bu işten vazgeçti. Aldığı avansı Hükümete iade etti; yazdıklarını geri istedi.

Dayımın tefsir çalışmaları 12 yıl sürdü. Başlangıçta bu kadar uzun süreceği düşünülmemişti. Fakat Mehmet Akif Bey'in işi bırakması üzerine, meâl kısmının yazılması da kendisine verilince, dayımın işi bütünü güçleşti; tabiatıyla sonuca varılması daha da gecikti.

Çalışma süresi içinde, ailede doğumlar, ölümler oldu. Gençler evlenip çocuk çocuk sahibi oldu, bazen yakınları bazen kendisi hastalandı. Şu veya bu nedenle zaman zaman çalışmalarına ara vermek zorunda kalan dayım, ardından kaybedilen zamanı kazanmaya çalıştı; daha büyük bir gayretle işe sarıldı.

1934 yılı başlarında geçirdiği bir kalp krizi onu bir ay kadar yatağa bağlamıştı. Bu dönem geçtikten sonra, hastalığı kendisini düşündürmeye başladı. Tefsirini tamamlayamamaktan korkuyor, acele edi

yordu. Nihayet beklenen gün geldi. 1938 yazında çalışmalar sona erdi. Dayımın yıllar süren emeği ile meydana gelen eser, Hak Dini Kur'ân Dili, Yeni Meâlli Türkçe Tefsir adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yayınlandı.

Bu Tefsir, çok sonra dayımın çocukları tarafından yeniden bastırıldı. Bu yeni baskıda, eski birkaç makalesi ve bu arada Anglikan Kilisesi'ne Şeyhülislâmlığın cevabı olarak hazırlanan Hz. Muhammed'in Dini başlıklı yazısı Tefsir'e eklendi.

Son Yılları Dayım Tefsir'den sonra, yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın isteği üzerine, Arapça bir eserin çevirisine başlamıştı. Ne yazık ki, çekmekte olduğu kalp hastalığı ağırlaşarak, onu bu işten vazgeçmek zorunda bıraktı.

İstirahat, ilaç ve perhizlerle, zaman zaman hastalık geçer gibi oluyor ama ardından daha da ağırlaşarak geri geliyordu. Doktor, fazla konuşmasına bile izin vermez olmuştu. Bu yüzden eski dostları, ziyaretlerini kısa kesiyor; seyrekleştiriyordu.

Fakat dayımın yanında iki eski dost, iki aşına vardı: Hat sanatı ve edebiyat.

O, kalp ağrılarının, nefes darlıklarının yatıştığı zamanları fırsat biliyor; ruhunda bulduğu güzeli, kağıda aktarmaya çalışıyordu.

Böyle çalışmaların birinde, bir hayli uğraştıktan sonra, istediği noktaya yaklaşmış olacak ki, ağzından şu dörtlük dökülürmüş;

Hattım felekte böyle bir nazmı buldu amma

Kaddim de dâle döndü ömrümce meşk yüzünden

Mânâ iken muradım nakşında derde düştüm

Gönlüm ne çekti bilsen dünyada aşk yüzünden

Edebiyat sevgisi ile Farsça öğrenen, divan şairlerini yakından tanıyan dayım, yalnız okumakla kalmamış; zaman zaman da, kendisi yazmıştır. Farsça şiir yazdığını, ben çok sonra başkalarından duydum. Buna karşı, tamamlanmamış olsa da, bir divan olduğunu, kesinlikle söyleyebilirim. Çünkü neşesinin yerinde olduğu bir gün, eski gazellerinden birkaçını, elindeki bir büyük defterden seçerek bana okudu; dinledim.

Dayımın yazdığı gazellerden bugün elimde olan, ölümünden 7-8 ay önce Ankara'ya göndermiş olduğu gazeldir. Girmiş çıkmışız redifli bu uzun gazelde, onun aruz veznini ne kadar rahat kullandığı görülmekte; düşüncesi, felsefesi, ayrılmak üzere olduğu dünyaya hangi gözle baktığı anlaşılmaktadır:

BİZ NEYİZ

Hâke düşmüş katreyiz deryaya girmiş çıkmışız
 Gâh serrâya gehî darrâya girmiş çıkmışız
 Pür gubar olsak da pâkiz bir Haneî meşrebiz
 Dâmeni kirletmeden dünyaya girmiş çıkmışız
 İmtihan olmuş meleklerle dem-i tahmürde
 Hüccet almış menzil-i esmâya girmiş çıkmışız
 Geh sehâp olmuş ser-i gülşende seyran etmişiz
 Geh şehâp olmuş akıp feyfâya girmiş çıkmışız
 Geh çemenden neş'e, gülden büy, sümbülden edâ
 Gâah berkten nur alıp Minâya girmiş çıkmışız
 Gâah coşmuş dide-i şeydâda seylâb olmuşuz
 Geh tutuşmuş sine-i Sinâya girmiş çıkmışız
 Silmişiz âyine-i idrâki jengi ye'isten
 Her seherde başka bir meclâya girmiş çıkmışız
 Çeşmesâr-ı ma'rifetten akmışız vâdilere
 Gâah bir suğrâya, gâh kübraya girmiş çıkmışız
 Yerden uçsak da sezâdır kimseye bâr olmadan
 Evliya bezminde hâk-i pâye girmiş çıkmışız
 Biz ki gencim reng-i hünininde revnâk bulmadık
 Şöyle yanından geçip hücrâya girmiş çıkmışız
 Fakrı fahretsek ne var zakkuma rağbet etmeyip
 Biz ginây-ı kalb ile kimyâya girmiş çıkmışız
 Asuman görmüş süzölmüş kürsiden inmiş yere
 Bir riyâsız kübbe-i hadrâya girmiş çıkmışız
 Neîsi tenzih etmeyiz, tahdîsten de geçmeyiz
 Ke's-i nâpak içmeyiz, takvâya girmiş çıkmışız
 Zülfe el sundurmadık, ruhsâra toz kondurmadık
 Zulme dîvan durmadık, belvâya girmiş çıkmışız
 Ölmeden öldük cevabın önce verdik münkerin
 Rûh olmuş ma'seri ahyâya girmiş çıkmışız
 Çok görölmez mescid ü meyhaneden dîr olmamız
 Biz kıyam ü ka'deden imâya girmiş çıkmışız
 Meh girer âhir mehâka nevhilâl olmak için
 Biz de bir ferdâ için sevdâya girmiş çıkmışız
 Ahmed-i Muhtar elinden içmek üzere Kevseri
 Bezm-i Musâ'dan dem-i İsâ'ya girmiş çıkmışız
 Neşemizden feyz alır toprak da bir gün şüphesiz
 Bir ledünnî nağmeyiz kim nâyâya girmiş çıkmışız

*Vech-i Hak'tan başka herşeyde helâki görmüşüz
Biz o istisnâ için eşyaya girmiş çıkmışız
Hamdi nisyan etme yavrurum! âhîr-i dâvâ odur
Bil livâ-ül Hamdî'yiz imzâya girmiş çıkmışız*

Tefsir çalışmaları başlayalı dayım pek seyrek sokağa çıkıyordu. 1935'den sonra hiç çıkmaz oldu. Yalnız çok sevdiği kızının ricalarını kıramıyor; birkaç ayda bir, bir iki hafta Erenköy'de ona misafir oluyordu.

1942 baharında anneme mektup yazan dayım, hayli sıkıntılı günlerden sonra biraz iyileştiğini haber veriyor; bir iki güne kadar Erenköy'e gideceğini söylüyordu. Biz Erenköy havasının kendisine iyi geleceğini düşünerek sevinmiştik. Ne yazık ki, beklediğimiz güzel haber yerine 27 Mayıs günü acı haber geldi. 64 yaşında vefat eden dayım, babasının Sahrayı Cedid mezarlığındaki kabrine defnedildi. Ölümü üzerine Mevlevî Şeyhi Ahmet Remzi Akyürek şu tarihi düşürmüştür:

Allâme-i müdekkik Elmalılı muhakkik
Esmar-ı ilmi aldı eksiltti gitti Hamdi
Nefsinde yoktu noksan Tefsiri elde burhan
Ahd'üs-semiyyi elhak berkitti gitti Hamdi
Hulk-ı Muhammedi'de bir mert idi güzîde
Mûr-ı zayıfı sanma incitti gitti Hamdi
Enmûzec-i Selefdin sen mefhar-i halefdin
Sermeye-i fazâil hem bitti gitti Hamdi
Set-satr-ı Sure-i Hamd ile yazdık tarihin
Zir-i liva-i Hamd'e azm etti gitti Hamdi (1361)

Ankara 30 Mayıs 1942

Özellikleri Bugün Tefsir yazarı Hamdi Yazır olarak tanınan dayım, soyadı kanunundan önce, Elmalılı Hamdi adını kullanıyor; bu adla anılıyordu. Ama gençlik yıllarında kendisinden sözedilirken kullanılan bir ad daha vardı: "Küçük Hamdi Efendi." İri yarı, çok heybetli olan hocası ile karıştırılmaması için, hem yılda hem boyda büyük olan hocaya Büyük Hamdi, dayıma da Küçük Hamdi denilmişti. Hocasının 1914 yılında hiç beklenmedik ölümünden sonra, bu ad tabii unutulmuştur.

Dayım, orta boylu, geniş göğüslü, beyaz tenli, siyah saçlı, pırl pırl kara gözlü, yakışıklı bir adamdı. Elleri çok biçimli, ayakları, boyuna göre küçüktü. Sağ elinin baş ve işaret parmaklarının tırnaklarını, biraz uzun tutar; zaman zaman uygun kağıtları, ince kartonları bu iki tırnak arasında kabartarak, güzel yazılar yazar; küçük çiçekler yapardı. Ölümüne

kadar, saçları hiç azalmadı; pek ağarmadı. Son zamanlarında biraz uzun bıraktığı sakalında, beyazlar siyahlardan azdı. O kadar çok okuduğu, o kadar çok yazdığı halde hiçbir zaman gözlük kullanmadı.

Çok okur, değişik konularda okurdu: Biyoloji, tıp, fizik, kimya, matematik ve en başta felsefe. Öteki dallarla, sanıyorum Felsefe dolayısıyla ilgileniyordu. Misafiri olmadığı zamanlar, yemekten sonra biraz ev halkı ile oturur; büyüklerle konuşur, küçükleri sever; ara sıra saatine bakar, vakti gelince odasına çekilirdi.

Şüphesiz gençlik yıllarında da az uyurdu. Ama tefsiri yazdığı yıllarda, başka insanların kalktığı saatler, onun yatma saati oluyordu. Güne hep öğleye doğru, bir büyük fincan kahve ile başlıyordu.

Kahve ve sigara tiryakisi idi. Günde altı yedi kahve, üç dört paket sigara içerdi. Kahvenin zararını kabul etmez; fakat sigarayı hep kötülerdi. Birkaç kere bırakmayı denedi. Vücudunda şişmeler, kabartılar oldu. Doktorlar buna çare bulamayınca, tekrar başlamak zorunda kaldı.

Sevdiği yemek, genellikle tatlılar, sevdiği spor güreş, sevdiği oyun satrançtı. İştahlı bir adam olmadığı halde, ikram edilen tatlıyı geri çevirmezdi. Gazetelerdeki güreş haberlerini dikkatle okur, müsabaka sonuçlarını yakından izlerdi. Satranç bilen misafirleriyle muhakkak bir parti yapardı. Her zaman satrancın kendisini dinlendirdiğini söylerdi. Tefsir çalışmaları sırasında bile, zaman zaman kızını yanına çağırarak, taş çıkarmak suretiyle bir süre onunla oynadığı günler oldu. Sonra "Haydi bana bir kahve getirin de, çalışayım" derdi.

Sevgisi, Dayımın sevgisi de, bilgisi gibi, derin ve geniştir. O,
Sevenleri büyüklerini, küçüklerini, dostlarını sevmiş; herkesin en çok sevdiği insan da o olmuştur.

Hocasını her zaman Hoca Merhum diye saygıyla anmış; ömür boyu anısına büyük bir minnetle bağlı kalmıştır. Daha ilk öğrencilik yıllarında ondan ümitle söz eden hocası da, yetiştiğini görmüş; onunla iftihar etmiştir. Vefat ettiği zaman, üzerinde ders verdiği sedefli rahlesi, vaziyeti gereği dayıma verilmiştir.

Şüphesiz dayım babasına, her zaman saygılıdır. Şu var ki, son yıllarında ona gösterdiği saygı ve ilgi, buldukları durumda hiçbir evladın yapamayacağı kadar büyük olmuştur. Babasının düşüncelerine verdiği değer, arzularına verdiği önemle, onun evin reisi olduğu izlenimini yaratmış; başkaları tarafından sayılmasına da yolaçmıştır.

Annesine olan bağlılığı ise, alelâde bir evlât sevgisi değildir. Bu çok güçlü gönül bağı, biraz da onun üstün yeteneklerine olan takdirinden kay-

naklanmaktadır. 1910 yılı başlarında kalp yetmezliğinden vefat eden annesini, uzun yıllar sonra anarken bakışları dalgınlaşır; sesi biraz değişirdi. Öyle ki, bir yabancı görse, onu bir iki gün önce kaybettiğini sanabilirdi.

Dayımın kardeşliği de, kolay rastlanır bir kardeşlik değildir. O kendisinden 10 yaş küçük olan annemi, çocukken sevmekle kalmadı. Ona ömrü boyunca sevgi ve ilgi gösterdi. Hiçbir olay, bu sevgiye gölge düşüremedi; annemle dayım arasındaki sevgi bağına gevşetemedi.

13 yaşında iken İstanbul'a gelen küçük kardeşi Mahmut Yazır'ın yetişmesinde, dayımın büyük etkisi olduğu, babasının vefatından sonra da, ona babalık ettiği bir gerçektir.

Harp içinde 3 yıl yedek subaylık yaptığı için tahsiline ara vermek zorunda kalan küçük dayım, harp bitince yeniden okumaya başladı. Şu var ki dayım kardeşini, Medresetü'l mütehassisini (İslâmî İlimler Uzmanlık Okulu) bitirinceye kadar değil, evleninceye kadar yanından ayırmadı. Baba evindeki gibi hür yaşaması, ona evin büyük oğlu gibi bakılması için, herşeyi yaptı.

Kendisinden çok küçük iki kardeşini bir baba gibi seven dayımın öz çocuklarını sevmesi, onların da böyle bir babaya saygı ve sevgi göstermesi pek tabiidir. Fakat büyük oğlu Ahmet Muhtar (1910-1987) Almanya'daki tahsili, Ankara'daki memuriyeti ve askerliği nedeniyle yanında fazla kalamadı.

Ortanca oğlu Numan'ın bir menenjit sonucu vefatı (1916-1931), hiç şüphesiz dayım için acıların acısı oldu. Buna karşı küçük oğlu Hamdun (1919-1988), her zaman hizmetinde bulundu; canla başla uğraştı durdu.

Yaşlılık yıllarında, dayım en büyük sevgiyle ilgiyi kızı ile (1911-1946) damadından gördü. Hulusi Topbaş, yalnız terbiyesi ve damatlığı gereği değil, gerçek bir sevgi ve saygıyla, her zaman onun isteklerini öğrenmeye, öğrendikten sonra da yerine getirmeye çalıştı. Çocukları Faruk ve Eymen de, son yıllarında dayımın en büyük sevgisi, en büyük neşesi oldu. Değişik nedenlerden kaynaklanan üzüntülerini, hastalığın verdiği ızdırapları ona bir ölçüde unutturdu.

Dayım çocuklarını çok, torunlarını belki daha çok sevdi. Bize de çocukları kadar sevgi ve ilgi gösterdi. Yalnız çocukluğumda değil, bugün de onun gönlümdeki yeri, tıpkı babamınki gibi, çok yüksek bir düzeydedir.

Dayım, yaşayışı ve yakınlarına davranışı ile, bizlere, insana yakışan şeyin sevgi, saygı, iyi geçim ve yardım olduğunu telkin etti. Aile çocuklarının beraber büyümesine büyük önem verdi. Bu beraberlikle, akrabalık bilincine çocukluk anılarımızın katılmasını; kopmaz bağlarla bir-

birimize bağlanmamızı, yüreklerimizde çok güçlü kardeşlik duygularının yer tutmasını sağladı.

Erenköy Yılları

Uzak geçmişe döndüğüm, çocukluğumun en eski yıllarını düşündüğüm zaman, kendimi hep Erenköy'de, dayımın çocuklarıyla beraber bulurum. Pek küçük götürüldüğüm Taşlı Tarla'daki Köşk'te geçen günleri, ben yalnız yengem ve annemden duyduklarımınla biliyorum. Ama Kozyatağı Remzi Paşa Köşkü'ndeki hayatımızı, parça parça da olsa hatırlıyorum.

Bu beyaz köşkün içi nasıldı? Unutmuşum. Buna karşı bahçesinde geçirdiğim saatlerin bende ne çok anısı var... şaşıyorum.

O sıralar kardeşim Emin, yeni yürümeye çalışan bir bebektir. Dayımın kızı Fitnat ise, henüz oyun çocuğu değildir. Ama Muhtar'la ben, her zaman beraberiz. Çember çeviririz, top oynarız; köşkün önündeki yuvarlak havuzun etrafında koşarız. Bazen de düşer, ellerimizi, dizlerimizi acıtır, yaralarız. En çok hoşumuza giden şey, üst bahçedeki dikdörtgen havuzun kırmızı balıklarına yem atmaktır. Fakat oraya bizi, yalnız dedem götürür.

Dedem bizimle olmaktan çok memnundur. Onun yanımızda olması, bizi de çok sevindirir. Çünkü dedem bizim uzanamayacağımız dallardaki meyveleri koparıp bize verir; ucu çatal değnekle iri siyah incirleri düşürür, bize yedirir.

Remzi Paşa Köşkü'nün meyveleri tatlı, oyunları zevklidir. Fakat o günlerin bende en güzel anısı, Ramazan geceleri ağaçlar altına serilen hasırlar üzerinde, komşu köşklere gelen cemaatle kılınan teravih namazlarıdır.

1914 yılının rüya gibi yazını çoktan geride bırakmış; 1915 baharını Kazasker Ahmet Efendi'nin köşkünde karşılamıştık. Artık Muhtar'la yalnız değildik. Çok zaman Fitnat'la Emin de, bizimle beraber oluyor; uygun oyunlarda bize arkadaşlık ediyordu.

Remzi Paşa Köşkü'nün bahçesinden dayımın bizimle beraber olduğunu, hiç hatırlamıyorum. Ama bu köşte, dersi olmayıp İstanbul'a inmediği günler, onu zaman zaman yanımızda buluyorduk. Dayımın söğüt dalından yaptığı düdükler, bizi satın alınan oyuncaklardan çok sevindiriyor; hiç ummadığımız bir zamanda cebinden çıkarıp verdiği kırmızı kağıtlı çikolatalar, neşemizi artırıyor.

Dedemin verdiği bonbonların, leblebilerin tadı başka oluyordu. İş dönüşü babamın İstanbul'dan getireceği akide şekerlerini, kavrulmuş fin-dıkları sabırsızlıkla bekliyorduk.

Bütün gün koşup oynuyorduk. Gündüzleri çiçekten çiçeğe konan kelebekleri, akşamları ağaçlar altında ateş böceklerini kovalıyorduk. Da-

yımın misafirleri varsa, biz ayrı sofrada yemek yiyorduk. Başka akşamlar, dedemin, babamın, dayımın karşısında oturuyorduk. Annelerimizin tabaklarımıza koyduğu yemekleri, ses çıkarmadan midemize indiriyor; büyüklerin konuşmalarını dinliyorduk.

Kısacası bir çocuk için, yaşadığımız hayattan daha zevklisini düşünmek mümkün değildi. Ne yazık ki yüreklerimize ilk ölüm acısı, bu kadar mutlu olduğumuz günlerde, Kazasker Köşkü'nde düştü.

Dedem bir süreden beri nefes darlığından şikayetçi idi. Bize "Gürültü etmeyin; dedeniz hasta, yanına girmeyin" diyorlardı. Nöbetler geçince, o yine herkesle konuşuyor; bahçede dolaşüyor; bizleri seviyordu. Fakat bir akşam gelen krizle, bunların hepsi sona erdi; sevgili dedemiz bizleri koyup gitti.

Bu acının ardından doğan oğluna, dayım babasının adını verdi. Küçük Numan beşiğinde uyurken, biz ablalar, ağabeyler eski gidişimize devam ettik. Yalnız, büyükler birşey hissettirmemeye çalışsalar da, iyi gitmeyen bir şeyler olduğunu sezmeye başlamıştık. Acıktığımız halde sofraya oturamıyor, ekmek beklemek zorunda kalıyorduk. Yedek subay olan dayımın tayınından verilen peksimetlerden elimize bir tane geçerse, bayram eder olmuştuk. yine de ne olsa çocuktuk. Karnımız doyunca, ötesini pek düşünmezdik. Büyüklerden gördüğümüz sevgi ve ilgi havası ile çocukluktan gelen neşe ve kaygısızlık içinde, 1916 yazının sonunu getirdik.

İgisi, Etkisi

Yazların Erenköy'de geçtiği yıllar, kış için birbirine yakın evler tutulurdu. Tatil günleri, kış geceleri, yine biraraya gelinirdi. 1916 yazından sonra Erenköy'e gidilemedi. Ama evlerin yakınlığına hep dikkat edildi.

Biz çocuklar, yine dayımın evinin arka bahçesinde oynadık. Kış aylarında, haftanın birkaç gecesinde ben dayımlarda kaldım. Ertesi haftanın bir iki gecesini Muhtar ve Fitnat bizde kaldı. Beraber ders çalıştık. Sınıflarımız ayrı olsa da, çok zaman okulumuz aynı olduğu için, okula da beraber gittik.

Zaman oldu, biz bahçede oynarken, dayımı karşımızda görüp şaşırdık. Oyunlarımızı izledi; hatta oyunlarımıza katıldı. Zaman oldu, biz ders çalışırken, kapıyı açıp yanımıza geldi. Kitaplarımızla ilgilendi. Ders programlarımıza göre, hepimize ayrı ayrı sorular sordu; bilgimizi tarttı.

Bahçeye çıkamadığımız yağmurlu, karlı tatil günleri, alt kattaki taşlıkta bizlerle topaç çevirdi; orta kattaki salonda dama, domino oynadı.

Ama bu oyunla başlayan konuşmalar, sonra düşünce alanına, öğretime yöneltildi. "Âyinesi iştir kişinin, lâfa bakılmaz", "Oğlum oğlan olursa, neyleyim malı, mülkü? Oğlum oğlan olmazsa, yine neyleyim malı mülkü?" veya "Ak akçe kara gün içindir" gibi sözlerle, ne demek is-

tendiğini sordu. Biz birşeyler söyledik; o bunlara birşeyler ekledi. Böylece, sözün anlamı ortaya çıktı.

Herhangi bir nedenle okula gidemediğim günler dışında, babamın derslerimle ilgilendiğini hatırlamıyorum. Babam daha çok ortaokul çağlarımda, akşamları gazetesini bana okutmak suretiyle, Türkçemin gelişmesinde etkili olmuştur. Fakat dayım ne zaman annemi görmek için bize gelse, hangi akşam babamla yemeğe kalsa, kitaplar, defterler, hatta el işleri ortaya gelirdi. Okuma kitabından bana parçalar okutur, defterlerimi inceler, beğenmediği yerlere dikkatimi çeker, düzeltmemi isterdi.

Bir gün defterimin arka kapağında bulunan İstiklâl Marşı'nı okumamı istedi. Sonra ezbere okuyup okuyamayacağımı sordu. Duraksadığımı görünce, "Bir daha gelişte ezbere okursun" diyerek gitti.

O geliştteki sınavda başarılı olmuş olacağım ki, üç dört sene sonra Safahat'ın yeni baskısı yapılıncaya, Mehmet Akif'in bu seri içindeki bütün kitaplarını Bursa'ya gönderdi.

Daha sonra, 20 yaşın üzerinde olduğum günlerde, beraber olduğumuz bir saatte Fuzulî Divanı'ndan bana bir iki gazel okuttu. Ardından kitabı uzatarak "Al bunu, sende kalsın" dedi. Kendisi mi Fuzulî'yi çok seviyordu? Benim mi daha çok seveceğimi düşünmüştü? Bilemiyorum. Bildiğim şey, bu hediyesi ile bana divan edebiyatı yolunu açmış olduğudur.

Eski Roma'nın büyük filozofu Seneca (Seneka) şöyle diyor: Güneşte gezenler, güneş banyosu yapmak istemese de kararır. Uzun zaman itiriyat mağazalarında kalanların üzerine oranın kokusu siner. Bunun gibi, filozoflar yanında kalan insan, farkında olmasa da birşeyler alır.

Oysa ben, okula başlayacağım sırada babamın görevi nedeni ile gittiğim Bilecik'te geçen iki yıla, ortaokul çağlarımda Bursa'da kaldığımız birkaç yıl dışında, çocukluğumu ve gençliğimin bir kısmını dayıma yakın geçirdim. Ondan çok şey aldığıma kişiliğimin üzerindeki etkisinin büyük olduğuna inanmaktayım.

1938'de kardeşim ve annemle Ankara'ya yerleştikten sonra, kendisini ancak yaz aylarında görebildiğim, bu 5-10 günlük ziyaretlerde de pek başbaşa kalmadığım için, bilgisinden asıl yararlanacağım yıllarda, yazık ki buna imkân bulamadım.

Bilerek veya bilmeyerek aldıklarımın himmetiyle, burada dayımı rahmetle anıyorum.

Beni izleme nezaketini gösterdiğiniz için teşekkürler eder, saygılar sunarım.

BİZ NEYİZ gazelinin kelime karşılıkları

hâk	: toprak
katre	: damla
gâh ve gehi	: bazân
serrâ	: genişlik, bolluk, kolaylık
darrâ	: darlık, sıkıntı
pürgubar	: tozlu, toza batmış
pâk	: temiz
Hanefî meşreb	: İmamı Âzam Ebu Hanefî'nin yolunda olan kimse
dâmen	: etek
dem-i tahmir	: hamur yoğrulma, mayalanma zamanı
hüccet	: delil, senet, belge
menzil-i esmâ	: isimler durağı, isimler konağı
sehab	: bulut
ser-i gülşende	: gül bahçesi üstünde
şehab	: gökte görülen ateş
feyfâ	: sahra, çöl
berk	: şimşek
Minâ	: Hicaz'da bir yer, Hac esnasında şeytan taş- lanan ve kurban kesilen mukaddes mahal
dide-i sevdâ	: deli, âşık gözü
seylâb	: sel
sine-i Sinâ	: Tur-u Sinâ denilen dağın içi
âyine-i idrak	: anlama, anlayış aynası
jenk-i yeis	: ümitsizlik pası
seher	: sabah vakti
meclâ	: cilâ verilen yer, ayna
çeşmesâr	: çeşmesi çok olan yer, çeşme başı
suğrâ ve kübrâ	: mantık terimleri, küçük önerme, büyük önerme
sezâ	: lâyük, uygun
bezm	: meclis
hâki pâya	: ayak toprağına, ayağın bastığı yere
reng-i hunin	: kırmızı renk
revnak	: parlaklık
hücrâ	: uzak olan yer, insan olmayan yer
fakr-ı fahr etmek	: yoksulluğı övmek, onunla övünmek
zakkum	: bilinen ağaç, cehennemde yiyecek
gînây-ı kalb	: gönül zenginliğı
kimya	: kimya bilimi, eski çağlarda bakırı altun ve gümüş yapmak için çalışmalar
âsuman	: sema, gök
riyâ	: yalan, gösteriş, ikiyüzlülük
kubbe-i hadrâ	: yeşil kubbe
tenzih	: kusursuz, eksiksiz kılmak, öyle saymak
tahdis	: haber vermek, şükür dili ile bildirmek
keis	: tas
nâpâk	: temiz olmayan
takvâ	: yapılan işlerde Tanrı'nın isteğini dikate alma, Allah'tan korkma
sundurmak	: uzatmak

ruhsâr	: yanak
belvâ	: belâ, beliyye
dûr	: uzak
kıyam	: ayağa kalkmak, ayakta durmak
ka'de	: oturmak
îmâ	: işaretle anlatma, söz dokundurarak anlatma
cevabın	: cevabını
münkir	: soru meleşî
ma'şer-i ahyâ	: dirilerin topluluğu
meh	: ay
mehâk	: ayın eksilmesi. ay sonundaki üç gün ki, orada ay görünmez olur.
nevhilâl	: yeni hilâl
ferdâ	: gelecek zaman
Ahmed-i Muhtar	: Hazret-i Muhammed'in diğeri adı
dem-i İsa	: İsa zamanı
feyz	: bolluk, bereket
ledünnî nağme	: bilinmez, görülmez âlemlerden bir güzel ses,
nây	: ney
Vech-i Haktan başka	: Hak yönünden, Tanrı varlığından başka
helâk	: yok olma, tükenme
istisnâ	: ayrıcalık
nisyan etmek	: unutmak
âhir-i dâva	: dâvanın sonu
livâ-ü'l-hamdî	: şükür, hamd bayrağı

Ahmet Remzi Akyürek'in Şiirindeki Kelimeler Karşılığı

allâme-i müdekkik	: araştırmacı bilgin
muhakkik	: gerçeği arayıp meydana çıkaran
esmar-ı ilm	: bilimin meyvaları, verileri
burhan	: delil
ahd	: söz verme, yapmayı üstüne alma
semiyy	: adaş, aynı isimli
elhak	: doğrusu
berkitmek	: sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek
hulk	: tabiat, huy, doğal davranış
Muhammedî	: Muhammed'e ait
güzide	: seçkin, seçilmiş
mûr-ı zaif	: zaif karınca
sersatr-ı sure-i hamd	: hamd suresinin satırbaşı
zir-i livâ-yı hamde	: hamd bayrağının altına

azm	: azim, bir işi işlemeye yürekten yöneliş, yapmak isteyiş
enmüzeci	: örnek
selef	: evvel gelen, önce olan kişi
mehar	: kendisi ile övünülen
halef	: sonra gelen kişi
fezâil	: Fazilet (erdemlik) kelimesinin çoğulu, erdemler

**Hamdi
Yazır'ın
Basılmış
Eserleri:**

1- İrşâdu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf: İstanbul 1330, 160. s.: (Kitabın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Kitapta yer almayan 32 sayfalık bir kısmı Prof. Dr. Hüseyin Hâtemî, sahaflarda bulmuştur. Bulunan bu 32 sayfalık kısım ile bile eksik olduğunu Nazif Öztürk'ün tebliğinden öğreniyoruz).

2- Hak Dini Kur'ân Dili: 9 cild, İstanbul 1936, birinci baskı (Birinci baskısı 1936'da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan bu Tefsir'in ikinci baskısı 1960'da; üçüncü baskısı da 1971'de yapılmıştır.)

3- P. Janet-G. Seailles'in "Histoire de la Philosophie, Les Problemes et Les Ecoles" isimli eserini METALİB ve MEZAHİB adıyla tercüme etmiştir. 1341'de İstanbul'da basılmıştır.

Makaleleri Sırat-ı Müstakim, Sebîlü'r-Reşâd ve Beyânü'l-Hak'da muhtelif makaleleri vardır. Makalelerin bir kısmı derlenip Türkiye Diyanet Vakfı yayınları arasında çıkarılması düşünülmektedir. Basılmış makalelerinin tam listesi Doç. Dr. Nesimi Yazıcı'nın tebliğinde mevcuttur.